

ΛΟΓΟΣ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΗΣ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ ΤΩ 1916

Με πανήγυριν ὄχι τῶν ἐωθινῶν τῆς αὔριον κρότων τῶν πυροδόλων, με πανήγυριν ὄχι τῶν ἀνεμιζομένων ἐορτασίμως ἐθνικῶν σημαϊῶν, οὐδὲ τῶν ἀπὸ δάφνης καὶ μυρσίνης εὐωδῶν στεφάνων, ἀλλὰ με τὴν ψυχὴν ὅλην πανηγυρίζουσαν χαρμοσύνης θὰ χαιρετίσωμεν τὴν ἀνατολὴν τῆς αὐρινῆς μεγάλης ἡμέρας. Θὰ σημάνωσι καὶ πάλιν οἱ κώδωνες τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ δέκα ἑκατομμύρια Ἑλλήνων θὰ θυσιάσωσιν ἀπανταχοῦ γῆς λιβανωτὸν πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Παρθένου, ὑποδεχομένης τὸν ἄγγελον τὸν φέροντα εἰς αὐτὴν τὸ κρίνον καὶ εὐαγγελιζόμενον τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος, εἰκόνης συμβολιζούσης τὴν ἀνάστασιν τῆς πεπτωκυίας, τῆς ταλαιπωρουμένης, τῆς δεδουλωμένης πατρίδος.

Ἐορτάζομεν τὴν μεγάλην ἡμέραν, καθ' ἣν ἡ δούλη ὕψωσε τέλος μετὰ μακροαίωνα ὀδύνην τὴν κεφαλὴν τὴν τεταπεινωμένην, καὶ ἐν μέσῳ τοῦ κονισάλου μαχῶν πολυνέκρων, ἐν μέσῳ βροντῶν πολέμου, αἵτινες ἑπτὰ ἔτη ἐσάλευσαν ἐκ βάθρων τὴν αἰμόφυρτον αὐτὴν γῆν, σειομένην ὡς ὑπὸ τῶν σαλπείγγων τῆς Ἀποκαλύψεως, ἔστεψε τοὺς κροτάφους αὐτῆς με τὴν δάφνην τῆς νίκης.

Ἄς ἀναλάβῃ ὁ ἱστορικὸς τὸν κάλαμον διὰ νὰ περιγράψῃ τὰ δεινὰ μακρῶν αἰώνων, τὸ πένθος καὶ τὴν κατασχύνην ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐπάτησεν ὁ Ἀγαρηνὸς τὸν πόδα ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ, καταλαβὼν τὴν Ἀδριανού-

¹ Ἐξεφωνήθη ἐν τῷ Φιλολογικῷ Πανεπιστημίῳ τὸ ἀπόγευμα 24 Μαρτίου 1916.

πολιν, μέχρι τῆς μοιραίας ὥρας, καθ' ἣν ἔπεσε παρὰ τὴν Πύλιν τοῦ Ἀγίου Ῥωμανοῦ ὁ τελευταῖος βασιλεὺς καὶ ἔπαυσε λειτουργουμένη.

Ἡ ἁγία Σοφία, τὸ μέγα μοναστήρι,
 μὲ τετρακόσια σήμαντρα κ' ἐξηνταδύο καμπάναις,
 κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διακός.

Ἐκτοτε τρέπεται ὁ ἑλληνισμὸς τὴν πικρὰν, τὴν ἀκανθόσπαρτον ὁδὸν τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ποτίζεται ἐν μέσῳ μαρτυρίων μακρῶν ὄξος καὶ χολῆν.

Δείξον εἰς ἡμᾶς, ὦ ἱστορικέ, τὸν σκορπισμὸν τοῦ γένους, παράστησον εἰς ἡμᾶς πιπτούσας μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς ἑλληνικὰς πατρίδας, μετὰ τὴν μεγάλην πόλιν παρὰ τὸν δουλούμενον Βόσπορον τὴν Πελοπόννησον, τὰς Ἀθήνας, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Τραπεζοῦντα ὑπὸ τὸν τελευταῖον τῶν μεγάλων Κομνηνῶν Δαυίδ, τὰς Κυκλάδας, τὰ Δωδεκάνησα, τὴν Ῥόδον, τὴν Λέσβον, τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην. Ὑπῆρξε θανάσιμος καὶ μακρὰ ἢ ἐπιθανάτιος ἐκείνη ἀγωνία τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Αἰῶνας ὄλους ἀκόμῃ ἐπάλαιε τὸ γένος πρὸς τὸν Ἀγαρηνὸν ὡς ἄλλος Ἀκρίτας πρὸς τὸν Χάρωνα ἔς μαρμαρένιο ἀλῶνι. Ἐχρηιάσθησαν τριακόσια πεντήκοντα ὄλα ἔτη εἰς Τούρκοι ἀπὸ τοῦ 1361, ὅτ' ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀδριανουπόλει, μέχρι τοῦ 1715, ὅτε ὑπέταξαν τὰς τελευταίας τῶν ἑλληνικῶν κτήσεις, τὴν Τήνον καὶ τὴν Μύκονον, διὰ νὰ περισφίγξωσι μὲ τὸν σιδηροῦν αὐτῶν κλοιὸν ὄλον τὸν ἑλληνισμὸν. Ἀλλὰ παρὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην ἀγωνίαν τοῦ δυσθανατοῦντος ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν πρώτην τῶν Τούρκων ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἐμφάνισιν ἢ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶνε οὐχὶ μόνον ἀπαρχή, ἀλλὰ συγχρόνως τὸ κορύφωμα τῆς δουλοσύνης, καὶ διὰ τοῦτο ἀντιτάσσομεν πρὸς ἀλλήλας τὰς δύο χρονολογίας 1453, τὸ ἔρεθός, καὶ 1821, τὸ φῶς, καὶ ποιούμεθα συνήθως λόγον περὶ δουλείας στρογγυλῆς τεσσάρων αἰώνων. Πράγματι ἀπὸ τοῦ 1453 λείπει πλέον ἡ βασιλεύουσα, ἀφ' ἧς ἐπὶ ἑνδεκά ὄλους καὶ πλέον αἰῶνας ἐξεπέμ-

πόντο στρατιαὶ νικηφόροι, μεταβάλλεται εἰς Ἄτ-μεῖδαν ὁ ἔνδοξος ἐκεῖνος Ἰππόδρομος, ἐν ᾧ ἐκυλόντο ἐπὶ τῆς ἄμμου ἀνατρεπόμεναι αἱ σημαῖαι τῶν ἠττημένων Βανδῆλων καὶ Ἀράβων καὶ Βουλγάρων, ἐκλείπει τὸ κέντρον, ἐξ οὗ ἠκτινοβολεῖτο ὁ Ἑλλην λόγος καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη, ἡ ἐστία, εἰς ἣν ἠνάπτετο ἡ δᾶς τοῦ πολιτισμοῦ ἡ φωτίζουσα τὸν κόσμον.

Ἐσφάδαζε πλέον, δούλειον περιβεβλημένη ἱμάτιον, ἡ Σταμπούλ ἐκεῖνη, ἣτις δὲν ἔπαυε καὶ δὲν ἔπαυσεν οὕσα ἡ Πόλις τῶν θνείρων, ἡ Πόλις τῶν θρύλων, ἡ Πόλις τῶν πόθων τοῦ τυραννουμένου γένους. Δὲν εἶχε πλέον ὁ Ἑλλην βασιλέα, πρὸς δὲν νὰ στρέψη τὸν ὀφθαλμὸν διὰ νάντλήση παρηγορίαν καὶ εὖρη στήριγμα ἐν ἡμέραις συμφορᾶς. Μάτην συναδελφοῦται μετὰ τῶν τελευταίων Φράγκων καρπωτῶν τῆς πατρίδας κληρονομίας, μάτην συναγωνίζεται μετ' αὐτῶν, ὅπως διασώσῃ τὰς τελευταίας χώρας, ὅπου ἄρχουσιν οἱ ἐπίγονοι τῶν Λατίνων κατακτητῶν καὶ ὅπου δὲν ἐκυμάτιζεν ἀκόμη ἡ σημαία τῆς ἡμισελήνου. Μάτην κινδυνεύοντες οἱ Ἕλληνες, ὅσοι δὲν εἶχον ἀκόμη ὑποπέσει ὑπὸ τὸν Τοῦρκον, στρέφονται πρὸς τὴν Δύσιν, τὴν Δύσιν τὴν ζηλότυπον, τὴν Δύσιν τὴν καχύποπτον, τὴν Δύσιν τὴν προσκυνοῦσαν τὴν τιάραν τῶν παπῶν καὶ ἀποτροπιαζομένην τὸ καμυλαύχιον τοῦ ὀρθοδόξου πατριάρχου, πρὸς τοὺς Ἐσπερίους ἐκεῖνους ἰσχυροὺς, οἵτινες ἐκ περιτροπῆς λείχουσι τὰ κράσπεδα τῶν σουλτάνων ἢ τρέμουσι πρὸ τῆς κλαγγῆς τῶν ὀθωμανικῶν ὄπλων καὶ ἐρωτοτροποῦσι μετὰ τοῦ Πατισᾶχ χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων, πολλάκις ἀσυμπαθεῖς, ἐνίοτε ἀνοικτίρμονες πρὸς τὰ θύματα τοῦ τυράννου. Καὶ οἱ Ἕλληνες κύπτουσι τέλος ὄλοι τὸν αὐχένα, ἕως ἐπιστῆ ἡ ἡμέρα νάντιμετρηθῶσιν αὐτοὶ μόνοι, οἱ δοῦλοι, οἱ ἀδύνατοι, οἱ νάνοι, πρὸς τὸν αὐθέντην, πρὸς τὸν παντοδύναμον, πρὸς τὸν κύριον τριῶν ἠπείρων, πρὸς τὸν γίγαντα.

Ἄλλ' ἕως ἔλθῃ ἐκεῖνη ἡ ἡμέρα, ἡ πολυπόθητος ἡμέρα, ὅποια μαύρη καταδίκη διὰ τὸ ἔθνος! Διὰ νὰ εἰνέ τις ἀσπαστὸς ἢ

καὶ ἀποβῆ ἰσχυρὸς, ἐξυπηρετῶν πλὴν τῶν συμφερόντων ἑαυτοῦ καὶ τῶν οἰκογενῶν καὶ τοῦ ἔθνους τὰ συμφέροντα, ἀναγκάζεται νὰ περισαίνῃ τὸν Τοῦρκον, νὰ μὴ ἀποστέργῃ τὴν ὑποκρισίαν, νὰ μετέρχηται πολλάκις δόλον. Ἄλλὰ τὸ εὐεργέτημα τῆς δια τοιούτου τρόπου ἐξυπηρετήσεως τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, τῆς ἐπὶ ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους προαγωγῆς τάξεώς τινων, οἷοι οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ κοτζαμπάσιδες, τὸ εὐεργέτημα ἐκεῖνο τῆς διὰ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς κρατοῦντας διασώσεως τῶν κινδυνευόντων ἀντισηκόνεται ὑπὸ τῆς διαφθορᾶς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, ἐπιβαρυνομένου δι' ἐνὸς τῶν μεγάλων τῆς δουλείας κακῶν, τῆς ὑποκρισίας, καὶ τὸ φιλοψευδὲς ὑπείσδύει λαυθανόντοις εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ὑποδοούλων. Ἄλλ' ὅτε καὶ ἔπου δὲν ἐστηρίζετο οὕτως ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ ἄλλως κινδυνεύουσα κεφαλὴ, ὅπου ἢ ἐλάχιστη ὀρμὴ φιλοπατρίας, ὅπου τολμηρὰ ἀπόπειρα ἀποστασίας, ὅπου σθεναρὰ ἀντίστασις πρὸς τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν βαρβαρότητα τοῦ δεσπότη, ἐκεῖ οὔτε τὸ βαλλάντιον, οὔτε τὸ σῶμα, οὔτε ἡ ψυχὴ τοῦ Ἕλληνοσ ἠδύναντο νὰ εἶνε ἀσφαλῆ. Πατριάρχαι κατεβιβάζοντο σκαιῶς ἀπὸ τοῦ θρόνου τῶν Χρυσοστόμων καὶ τῶν Γρηγορίων, τῶν Σεργίων καὶ τῶν Φωτίων, ἀρχιερεῖς ἐφονεύοντο, ἐκκλησίαι ἐμολύνοντο, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἐξωρύσσοντο, μοναὶ ἐπετρέχοντο ἢ ἐπυρπολοῦντο, ἠβῶντες παῖδες ἐξεσπῶντο διὰ τοῦ παιδομαζώματος ἀπὸ τῆς ἀγκάλῃς τῶν γονέων, ἐξισλαμιζόμενοι καὶ κατατασσόμενοι εἰς τοὺς γενιτσάρους, παρθένοι εἰσῆγοντο εἰς τοὺς γυναικωνίτας τῶν δυναστευόντων, οἱ φορολόγοι δὲν περιωρίζοντο εἰς τὸν ἐπαχθῆ κεφαλικὸν φόρον καὶ τὴν δεκάτην, ἀλλ' ἀπεστράγγιζον πᾶσαν ἰκμάδα τῶν ἀγρῶν, πάντα πόρον τῶν ἀστῶν, οἱ ὄνειρευόμενοι ἀνεξαρτησίαν ἀπέτινον μαρτυρικῶς τὴν ποινὴν προῶρου καὶ παρακεκινδυνευμένης φιλοπατρίας, ἡ κεφαλὴ αὐτῶν ἀποτεμνομένη περιεφέρετο ἐπὶ κοντοῦ πρὸς ἐκφόβησιν τῶν πρὸς κέντρα λακτιζόντων, οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν πάτριον πίστιν ἀνεβιβάζοντο εἰς τὴν ἀγχόνην ἢ ὑφίσταντο, οἱ νεομάρτυ-

ρες ἐκεῖνοι, παντοῖα ἄλλα μαρτύρια πολὺ μᾶλλον πρωτοτυπότερα ἐκείνων, ἅτινα εἶχον ὑποστῆ οἱ ἀρχαῖοι μάρτυρες ὑπὸ τῶν διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, οὓς ὑπερέβαλλεν ἡ ἐξεζητημένη ἐπινοητικότης τῶν νέων τυράννων, τέλος παμπληθεῖς πολλακίς ἐξεπατρίζοντο ἢ ἐσφάζοντο ἀγεληδὸν οἱ ἔχοντες σύμβολον τὸν Χριστὸν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ἡρημοῦντο οἱ ἀγροὶ, καὶ ἐκενοῦντο αἱ πόλεις καὶ ἐπληροῦντο θυμάτων τὰ βάθη τῶν θαλασσῶν.

Ἀνορθοῦνται αἱ τρίχες ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῶν παθημάτων τοῦ γένους, καὶ ἡ φαντασία ἀναπλάσσει συγκεχυμένη σκηναὶς ἀγωνίας καὶ φρίκης. Ὅτε μὲν ἀντηχεῖ εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν ἡ διάτορος κραυγὴ κόρης συρομένης εἰς κλίνην ἄνομον ὑπὸ ἄρπαγος ὀγκοῦντος σεσηρότα τὰ χεῖλη. Ἴδῶ διέρχεται ἐνώπιον ἡμῶν ἡ μακρὰ νεκροπομπὴ τῶν ψυχῶν, ἃς ἐσώρυσαν εἰς τὸν ἀκόρεστον Ἄδην αἰῶνες ὄλοι δακρύων καὶ θρήνων καὶ ἀγώνων ματαίων, μικροὶ μετὰ μεγάλων, ἄνδρες μετὰ γυναικῶν, πρεσβῦται ὁμοῦ καὶ βρέφη, θύματα τῆς δουλείας. Ἐκεῖ πέραν ἀκούομεν σφυροκοπούμενα τὰ ὀστᾶ τοῦ Κατσαντώνη. Ἐπάνω εἰς τὴν Ἡπειρον πληροῦται ἀχύρων ἐκδερόμενον τὸ δέρμα ἀτυχήσαντος ἐλευθερωτοῦ, τοῦ Διονυσίου Σκυλλοσόφου. Κάτω εἰς τὴν Κύπρον ἀνατινάσσει Μαρία ἡ Συγκλητικὴ διὰ τῆς θρυαλλίδος τὴν ἀποθήκην τῆς πυρίτιδος τοῦ πλοίου, εἰς ὃ ἐστοίβαξαν οἱ πορθηταὶ τὸ ἔαρ τῶν παρθένων καὶ τῶν νεανιῶν, ὅπερ παρεσκεύαζον ὡς χάρμα ἀπολαύσεων τῶν δεσποτῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῶν σουλτάνων. Ἀλλαχοῦ εἰς πυραμίδας ὑψοῦνται τὰ κρανία τῶν ἀδικοθανατησάντων.

Εἶνε τόσα τὰ μαρτύρια, εἶνε τόσον ποικίλοι οἱ τρόποι τῶν καταδιώξεων; αἱ μορφαὶ τῆς συμφορᾶς, τὰ εἶδη τῶν ἐρημώσεων, αἱ σοφιστικαὶ ἐπινοήσεις τῶν ἀτιμώσεων, τῶν δεινῶν τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ὥστε δὲν εἶνε εὐκόλος ἡ συγκεφαλαίωσις αὐτῶν εἰς μίαν σελίδα, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ ταῦτα ἐν μιᾷ εἰκόνι ὁ ἱστορικός. Ἄλλ' ὅ τι θὰ ἠδυνάτει νὰ ἐξεικονίσῃ

διὰ μακρῶν ὁ κάλαμος καὶ νὰ ἐκφράσῃ ἐκτενῶς ἡ γλῶσσα ἀρ-
κεῖ νὰ δηλώσῃ μία καὶ μόνη λέξις, Τουρκοκρατία. Ἡ λέξις
αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς μαύρην κηλίδα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλλη-
νισμοῦ. Ὄταν τὴν συναντήσῃ ὁ ὀφθαλμὸς, ὁ ἀναγνώστης νομί-
ζει, ὅτι βλέπει ἐνώπιόν του ὀρχούμενα σατανικῶς τὰ ἐκθρά-
σματα τοῦ Ταρτάρου, ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἑλληνίδος ἐκχερσου-
μένης μαίνονται οἱ δαίμονες τοῦ Ἄδου, καὶ νομίζει, ὅτι ἐπὶ τῆς
γῆς Μαδιάμ ἐκείνης οὐδὲν ἄλλο ἐμφανίζεται πρὸ αὐτοῦ, οὐδε-
νὸς ἄλλου ἐνώτιζται ἢ τῆς Ῥαχὴλ κλαιούσης τὰ τέκνα αὐτῆς.
Ἄλλ' ἐν ᾧ ἠκούετο ἐν Ῥαμᾶ θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀ-
δυρμὸς πολὺς, ἐσκόρπιζεν ἐν κρυπτῷ ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς τὰς
εὐλογίας αὐτοῦ εἰς τοὺς βυσσοδομεύοντας τὴν ἀνάστασιν, ἐνε-
φύτευεν ἔνδακρυς ἐν τῷ μυστικῷ σχολείῳ ὁ διδάσκαλος τὸν
σπόρον τῆς ἀνορθώσεως εἰς τὴν ψυχὴν τῶν παιδῶν, ἐνεβάπτισε
τὸ ἔθνος ὁ λόγιος διὰ τοῦ βιβλίου εἰς τὴν κολυμβήθραν τῆς ἀνα-
γεννήσεως, ἐναπεταμίσειεν ὁ ξενιτευμένος ἐν μακριναῖς χώραις
Ἕλληνα ἔμπορος εἰς τὸν κορβανᾶν πολύτιμον χρῆμα, ἀναγκαῖον
διὰ τὴν αὔριον, καὶ ἐσώρειεν ὁ νησιώτης ναυτίλος εἰς τὴν δε-
ξαμενὴν του τὰ τάλληρα ἐκεῖνα, ἅτινα προωρίζοντο νὰ χρησι-
μεύσωσιν ὡς νεῦρα τοῦ μέλλοντος ἀγῶνος, ἐδοκιμάζετο ἐπὶ
τῶν ὀρέων καὶ ἀνὰ τὰ στενὰ τὸ καρυοφύλλι τοῦ ἀρματωλοῦ
καὶ τοῦ κλέφτου.

Τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων, τὰ κόκκαλα τῶν ἐν ὀδύναϊς θανόν-
των γονέων, κεκρυμμένα εἰς τὰ σπήλαια, ὡς τὰ τοῦ Φιλοθέου
Σαλώνων, θαμμένα βαθέως εἰς τὴν γῆν

νὰ μὴν τὰ βροῦν οἱ Διάπηδες, Τοῦρκοι μὴν τὰ πατήσουν,
ἔτριζον ἀναμένοντα νὰ ἐκθάψωσιν αὐτὰ οἱ ἐλευθερωταὶ υἱοί.

Ἄ! Ἄν ὁ Τοῦρκος πνίγη εἰς τὸ αἷμα ἀθώας ὑπάρξεις, εἰ-
ξεύρει νὰ ἐκδικήσῃ τὴν σφαγὴν τῶν ὁμοφύλων, τὸν φόνον τῶν
τέκνων ὁ ἀρματωλός. Μάτην ὁ Ἄλῆς Τσεκούρας, ὁ δερβένα-
νας, συλλαμβάνει διὰ προδοσίας καὶ κατασφάζει τὰ τέκνα τοῦ

Χρόνη. Ὁ Δωριεὺς ἀρματωλὸς λαμβάνει γενναῖα ἀντίποινα τῆς θηριωδίας τοῦ σφαγέως.

Πολλὰ τουφέκια ἀντιβογγεῦν, μιλιόνια, καρυοφύλλια.

Μῆνα ἔσε γάμο πέφτουνε, μῆνα ἔσε πανηγύρι;

Κι' οὐδὲ ἔσε γάμο πέφτουνε, κι' οὐδὲ ἔσε πανηγύρι.

Ἄλῃ Τσεκούρας χαίρεται καὶ ῥήχνει ἔστο σημάδι.

Πάγει κι' ὁ Χρόνης γιὰ νὰ ἰδῆ, σεργιάνι γιὰ νὰ κάμη.

«Ὁρα καλὴ μπουλούκμπαση».—Καλὸ ἔστο Χρόνη ὅπου ἔρθε.

Πῶς τὰ ἔχεις, Χρόνη μ', τὰ παιδιὰ, τί κάνουν τὰ παιδιὰ σου;

«Σὲ προσκυνοῦν, μπουλούκμπαση, καὶ σοῦ φιλοῦν τὰ χέρια,

Δώδεκα ἡμέραις ἔλειπα, τί κάνουνε δὲν ξέρω».

—«Γιὰ ἄπλωσε, Χρόνη μ', ἔστον τορβᾶ, γιὰ λύσε τὸ δισάκκι, νὰ βρῆς δυὸ μῆλα κόκκινα, δυὸ πατρινὰ λεμόνια».

Πάγει κι' ὁ Χρόνης καὶ κυττάει μέσ' ἔστον τορβᾶ καὶ βλέπει, βλέπει τὸ πρῶτό του παιδί, τὸ πρῶτο παλληκάρι, τηράζει κι' ἄλλη μιὰ φορὰ, τᾶλλο παιδί του βλέπει.

Πέφτει στραβὸς μὲ τὸ σπαθὶ ἔστο τούρκικο τᾶσκέρι, βαρεὶ δεξιὰ, βαρεὶ ζερβιὰ, βαρεὶ ἔμπροστὰ καὶ ἔπισω· κόβει Ἀρβανίταις δώδεκα καὶ δυὸ μπουλουκμπασῆδες.

Ὁ κλέφτης, καὶ ἀποκάμνων ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἔτων καὶ ἀποσυρόμενος εἰς μονήν, ἐκαραδόκει πόλεμον ἀκόμη καὶ ζωὴν καὶ νίκας τῶν τυραννουμένων·

Ἐγέρασα, μωρὲ παιδιὰ, ἔστοις κλέφταις καπετάνιος, τριάντα·χρόνια ἀρματωλὸς, πενήντα χρόνια κλέφτης.

Θέλω νὰφήσω τὴν κλεψιά, καλόγερος νὰ γένω, καλόγερος καὶ ἔγούμενος καὶ ῥασοτυλιμμένος.

Δέκα χωριὰ ἔνεχάλασα, τὰ ξαναφκειάνω πάλε, δυὸ μοναστήρια ἔχάλασα, τὰ ξαναχτίζω ἔπισω.

Καὶ σᾶς χαρίζω τᾶρματα μαζί μὲ τὴν εὐχή μου.

Νὰ ῥήχνω καὶ ἔστο θυμιατὸ μπαροῦτι ἀντὶς λιθάνι,

νὰ μοῦ θυμάη τὸν πόλεμο, τὰ περασμένα νιάτα,

σεῖς νὰ χαλαῖτε τὴν Τουρκιὰ, κι' ἐγὼ νὰ σας σχωράω.

Τοιαύτη δρᾶσις καὶ προπαρασκευὴ τοῦ κλήρου, τῶν λογίων, τῶν ἐμπόρων, τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν ἀποτελεῖ τὸν προ-ἀγωνα τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἧς ἡ αὐλαία ἀνασύρεται ὑπὸ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα, ὑπὸ τοῦ ἠρωισμοῦ τῶν Σουλιω-τῶν, ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Φιλικῶν.

Καὶ ἦλθε τέλος ἡ μεγάλη ἡμέρα, καὶ ἐσήμανεν ἡ προσδο-κωμένη ὥρα, καὶ ἀνεπετάσθη τὸ ἐθνικὸν λάβαρον, καὶ ἐβρόν-τησε τὸ καρυοφύλλι τῶν τουρκομάχων, καὶ μετεβλήθησαν εἰς μαχητὰς οἱ ἀγρόται καὶ οἱ ποιμένες, καὶ ἐξήρθησαν εἰς ναυμά-χους οἱ δελφῖνες τῶν θαλασσῶν, καὶ ἔρριψε ἔστὸ θυμιατὸ μπα-ροῦτι ἀντὶς λιβάνι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἰψίστου, καὶ ἐζώσθη στολὴν ἀγωνιστοῦ ἡ κόρη, καὶ ἀντήχησαν ὑπὸ ἰαχῶν πολέμου καὶ τέ-λος ὑπὸ τῶν ἀλληλοῦια τῆς νίκης καὶ τῶν ὤσαννά τῆς χαρᾶς ἡ ἑλληνικὴ ἡπειρος καὶ τὰ πελάγη.

Θὰ ἦτο ἀδικία πρὸς ὑμᾶς, ἂν ἐτόλμων νά σας ὑπομνήσω τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων ἡγετῶν τοῦ ἔργου τῆς ἀπελευθερώσεως. Τοὺς γινώσκετε ὅλοι τοὺς καρτεροθύμους ἐκείνους, οἵτινες ἡ-γαγον νικηφόροι τὸ παλαιὸν ἔθνος εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν· τοὺς θαυμάζετε ὅλοι τοὺς γενναίους ἐκείνους, οἵτινες, πολλάκις πρῶτοι πάντων γυμνητεύοντες μεταξὺ γυμνητευόντων, πρῶτοι πάντων διψήσαντες μεταξὺ διψώντων, πρῶτοι πάντων πεινά-σαντες μεταξὺ τῶν πεινώντων, ἐδάγκασαν πρῶτον τὸ βόλι πρὶν ἢ κατευθύνωσιν αὐτὸ βαρὺ κατὰ τοῦ στήθους τῶν τυράννων. Τοὺς λατρεύετε ὅλοι τοὺς γοργοὺς ἀετοὺς τῶν ὀρέων, τοὺς ὑπερηφάνους υἱοὺς τῶν ἀρματωλῶν, τοὺς ἀδελφοποιητοὺς τῆς δόξης, τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας, τοὺς υἱοὺς τῶν καλογραιῶν, τοὺς γίγαντας τῶν θαλασσῶν, τὰς ἡρωίνας τοῦ ἀγῶνος. Τοὺς δοξάζετε ὅλοι τοὺς γόητας ἐκείνους, οἵτινες ἐφύτευσαν ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἡρημωμένης τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπότισαν αὐτὸ διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν τοῦ πολυτίμου, ὅπως ἀμφιλαφῆς σκιάζῃ ἡμᾶς σήμερον διὰ τῆς μεγάλης του σκιᾶς.

*Ἐστω αἰωνία ἡ εὐγνωμοσύνη ἡμῶν πρὸς τοὺς ἐλευθερωτὰς.

Ἄλλ' ὅς μὴ μείνη ἢ εὐγνωμοσύνη αὕτη ἐγκεχαραγμένη μόνον ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, μηδὲ περιορισθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐκφράζωμεν αὐτὴν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν διὰ λόγων καὶ μόνον. Ἄς ἀποδείξωμεν αὐτὴν, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ παραδείγματός των, ἀντλοῦντες θάρρος ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἐκ τῆς ἐθελουσίας ἐκείνων, οἵτινες ἐδημιούργησαν πατρίδα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἡμεῖς οἱ ἔχοντες σήμερον βασιλέα καὶ κράτος, πόλεις, πρωτεύουσάν καὶ στρατόν. Τῶν ἰδεῶν τούτων ὑπῆρξα ἀνέκαθεν κῆρυξ καὶ ἐν ἡμέραις, καθ' ὅς τὸ ἔθνος ἐφαίνετο ἄγονον, ἄπελπι, γονατισμένον. «Μὴ δειλιάτε,» ἔλεγον τῷ 1899, ἐν ᾧ ἔναυλοι ἤχουν ἀκόμη εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν οἱ γραώδεις θρῆνοι ἐκείνων, εἰς ὧν τὴν ψυχὴν εἶχε χύσει τὸ δηλητήριο τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ ὁ ἀτυχῆς πόλεμος τοῦ 1897, ἐκείνων, οἵτινες μόνον ὑπευθύνους ἐζήτουν καὶ δὲν ἀνελογίζοντο, ὅτι καθῆκον πάντων ἦτο νὰ μεριμνήσωσι περὶ ἐκδικήσεως καὶ ἀναστυλώσεως τῆς ἠττηθείσης πατρίδος. «Μὴ δειλιάτε, εἶπον, μὴ νομίσητε εἰρωνεῖαν τὴν προσδοκίαν μου καὶ τὴν εὐχὴν μου. Ὅταν τὰ ἔθνη εὐρωστῶσιν, ἢ νίκη δὲν ἀργεῖ νὰ στέψη τοὺς κροτάφους τῶν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀθλούντων. Ἄλλ' ἡ ἐθνικὴ ἰδέα εἶνε φυτὸν δεόμενον καλλιέργειας μακρᾶς καὶ ὑπὸ καλῶν χειρῶν. Πρέπει νὰ βλαστήσῃ ἐπὶ ἐδάφους καρπίμου, νὰ τύχῃ τῆς θεραπείας τῶν μικρῶν καὶ τῶν μεγάλων, νὰ ποτισθῇ μὲ δάκρυ καὶ αἷμα. Ὑψοῦται τότε δένδρον ἀμφιλαφές καὶ καρποβριθές, ὅφ' οὗ τὴν σκιάν εὐδαίμονες συμπαρακάθηνται ἡγεμόνες μεγαλόφρονες καὶ λαοὶ εὐτυχεῖς. Τοῦναντίον δὲ ὑπὸ τῆς παραμελήσεως τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου σπόρου ἐκθιμνοῦνται αἱ ψυχαὶ, καὶ γίνονται δρυμῶδεις δίκην δάσους ὕλομανοῦντος οἱ λαοὶ, ἀπρόσβατοι πρὸς πᾶσαν ἐννοίαν γενναίαν, πρὸς πᾶσαν δρᾶσιν μεγάλην. Ὅπου ναρκᾷ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, ἐκλείπει πᾶσα ζωὴ ἀληθῆς, ἐπέρχεται ἡ παρακμὴ, κατασκεδάννυται ἡ ἀχλὺς τῆς ἀφανείας, πρὸς οὐδὲν λογίζεται ἡ τιμὴ καὶ τὸ μεγαλεῖον, ἡ αἴγλη καὶ ἡ γοητεία, ἐκπίπτει τὸ φρόνημα καὶ ἀπο-

οσθέννυται τὸ ἱερὸν πῦρ. Ψυχρὰ εὐεστῶ παραπλανᾶ τότε τὰ πλήθη. Ἐπίπλαστος εὐζωία ἀποκοιμίζει τότε τὰς ψυχάς. Φῶς δάνειον τότε φωτίζει ἀμυδρῶς τρίβους σκολιάς, ἀγούσας ἀνεπισιοθήτως εἰς νέαν δούλωσιν. «Ἄλλ' ἐκεῖ ὅπου τὰ ἔθνη ἀπερισπάστως ἔχονται τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἰδιοφυίας, τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν προορισμοῦ, τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν ὑποχρεώσεων, ἀδρύνονται αἱ ψυχαὶ καὶ εὐρύνεται ὁ ὀρίζων. Καρδίαί μεστὰὶ ῥώμης λακτίζουσι ἀνυπόμονοι στήθη λάσια· γυναῖκες ἀρρενωπαὶ συμβαδίζουσι μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ καθήκοντος. Ὅχι τὸ ἡδὺ καὶ τὸ παρὰ πόδας, ἀλλὰ τὸ μέγα καὶ τὸ προσῆκον εἶνε τότε τὸ σταθερὸν πρόγραμμα τοῦ ἔθνους, πρὸς ὃ εἶνε προσηλωμένοι ἀπάντων οἱ ὀφθαλμοί. Τότε ἀρετῶσι λαοί, τότε μεγαλύνονται τὰ ἔθνη, τότε δοξάζονται οἱ ἡγεμόνες, τότε θριαμβεύουσι αἱ στρατιαί. Τότε οἴσκει ὑπὸ τῆς ῥάβδου νέου Μωυσέως ἀποσύρονται ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ὕδατα τῶν θαλασσῶν, ὅπως ἀβρόχοις ποσὶν ἐνωθῶσιν ὑπερπόντιοι πρὸς τοὺς ἐλευθέρους αὐτῶν ἀδελφοὺς ἀδελφοὶ δεδουλωμένοι. Τότε πίπτουσι τὰ τείχη τῆς νέας Ἰεριχοῦς ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῆς σάλπιγγος τῶν ἱερέων τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, περιφερόντων περὶ αὐτὰ κατὰ τὰ κελεύσματα τοῦ Κυρίου τὴν κιβωτὸν τῶν ἐθνικῶν πόθων. Τότ' εὐτυχίζει τοὺς λαοὺς ἢ εὐπραγία, στεφανώνει αὐτοὺς ἢ νίκη, αὐξάνει αὐτοὺς μεγάλους ἢ δόξα. Τότε τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο σθένος, ὃ ἐθνικὸς ἐκεῖνος φανατισμὸς, ἢ ῥώμη ἐκείνη ἀληθοῦς φιλοπατρίας παρέχει εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀναγκαίας παρασκευῆς καὶ θελήσεως τὴν δύναμιν νὰ ὑπερπηθῶσιν πᾶν κώλυμα, νὰ νικήσωσι πᾶσαν ἀντίστασιν, νὰ νορθωθῶσιν ἐκ τῶν ἐρειπίων, νὰ ὑψωθῶσιν ἐκ τῆς τέφρας. Τότε εὐάγγελοι τοῦ καθήκοντος σκαπανεῖς, εὐέλπιδες τοῦ καθήκοντος ἐργάται δὲν θὰ ῥηγνύωσιν ἀναιμικοὶ καὶ λιπόψυχοι ἐπὶ τῇ πρώτῃ τυχούσῃ συμφορᾷ κραυγὴν ὀδύνης, δὲν θὰ ἐπιπάσσωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σποδιὰν καὶ αἰθάλην, οὐδὲ θὰ ἐνδύωνται σάκκον, οὐδὲ θὰ παρνῶνται ἑαυτοὺς ἀπαρνούμενοι τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις καὶ καταρῶμενοι

ὅ τι ὄφειλον νὰ θεωρῶσιν ὡς τιμὴν αὐτῶν ἅμα καὶ καθῆκον. Τότε μᾶλλον, ἀντλοῦντες ὀργὴν καὶ μένος ἐκ τῶν παθημάτων τοῦ παρελθόντος καὶ ἀποβλέποντες εἰς τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας, θὰ ἐκλάβωσι χρέος αὐτῶν, χρέος ἀναπότρεπτον, νὰ πομπύνωσι τὸν ῥύπον τῆς χθὲς, ἂν ὑπάρχη ῥύπος, νὰ ἐπανορθώσωσι τὰς ἀτυχίας, ἂν ὑπέστησαν ἀναιτίους ἀτυχίας, καὶ βαπτισθῶσιν εἰς νέαν κολυμβήθραν, ὅπως ἐξέλθωσιν ἐξ αὐτῆς ἄσπιλοι καὶ ἀμόλυνοι, παρθένοι καὶ νεόκητοι, παλαισταὶ νέου βίου ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Ὑπερήφανοι θὰ δυνηθῶσι τότε νὰ εἰπῶσι πρὸς τοὺς κολαφίσαντας αὐτοὺς χθὲς "Ἴδε ὁ ἄνθρωπος, πρὸς τοὺς νικήσαντας αὐτοὺς χθὲς *Νενίκηκά σε, Γολιάθ*».

Ἡ ἰδέα τῆς Νεμέσεως, συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἐμπράκτου ἐκδηλώσεως ἀκηράτου ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ἐλευθερωτὰς τοῦ 1821, ὑπῆρξεν ἀνεκὰθεν οἶονεὶ ἐμφωλευμένη ἐν τῇ ψυχῇ μου. Ἐν ἐθνικῷ ἠρώφῃ, δι' οὗ ἐφρόνουν καὶ φρονῶ, ὅτι καθῆκον ἔχει τὸ ἔθνος νὰ παθανατίσῃ τὴν μνήμην τῶν μεγάλων ἠρώων, ἐφантаζόμην ἀναβαπτίζομένην καθ' ἕκαστον ἐν-αυτὸν τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν ὡς ἐν λουτρῷ παλιγγενεσίας. «Πρὸ τοῦ ἠρώου τῶν γιγάντων» ἔλεγον ἤδη τῷ 1899, «πρὸ τοῦ ἠρώου τῶν γιγάντων, οἵτινες ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς πατρίδα ἐλευθέραν, πρὸ τοῦ ἠρώου ἐκείνων, ἀριπρεποῦς, σεμνοῦ, μεγαλείου ἔπρεπε νὰ προσέρχηται καθ' ἑκάστην εἰκοστὴν πέμπτην Μαρτίου γονυκλινης ἢ γενεᾶ ἡμῶν ἢ νάνος, ὅπως προσφέρῃ εὐγνώμων θυμίαμα καὶ λιθανώτόν. Ἐκεῖ ἀρέσκεται νὰ περιφέρηται ἡ φαντασία μου πλανωμένη καὶ νὰ θεῶμαι πανηγυρικὴν τὴν τέλει τῆς ἐορτῆς τῶν Ἐλευθερίων. Ἐκεῖ θὰ ἐφантаζόμην ἡγούμενον τοῦ πλήθους τὸν βασιλέα τοῦ γένους καὶ μετὰ συγκινήσεως ἐνατενίζοντα πρὸς τὰς ἡλιοκαεῖς μορφὰς τῶν μεγαθύμων κατὰ γῆν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν ναυμάχων, ὧν σύμβολον ἦτο ἡ ἐλευθερία καὶ ἔπαθλον ἡ νίκη. Ἐκεῖ θὰ ἐπεθύμει ἡ ψυχὴ μου νὰ βλέπω τοὺς γέροντας ἐξηγοῦντας εἰς τὰ πλήθη τοὺς πόνους καὶ τὰ μαρτύρια τῆς πατρίδος τῆς δεδου-

λωμένης, ἐξιστοροῦντας τὴν καρτερίαν καὶ τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας στρατευομένης. Ἐκεῖ θὰ ἤθελον νὰ παρίσταμαι εἰς τὸ θέαμα ἀνδρῶν ἐχόντων ἐν τῇ ψυχῇ τὸν φανατισμὸν ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς λυτρωτάς καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων λόγους ἐνθαρρύνσεως καὶ παρορμήσεως πρὸς τοὺς νέους, ἐν ἔχοντας ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ ἰδεῶδες, τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος. Ἐκεῖ θὰ ἐτρέφα ὁ ὀφθαλμὸς μου εἰς τὴν σύνταξιν τῶν νέων, ἐπαναλαμβάνοντων μετὰ καυχήσεως καὶ σεμνώματος ἐπ' ἀγαθοῖς οἰωνοῖς τὸν ὄρκον τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων ἐφήβων ὃν ὤμνουον ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀγραύλου: «Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὄπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην, ὃς ἂν στοιχῶ, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλεύσω δὲ καὶ καταρόσω ὀπίσθην ἂν παραδέξωμαι». Ἐκεῖ θὰ ἐθέλγετο ἡ καρδία μου, βλέποντος τὰς Ἑλληνίδας μητέρας προσαγούσας τὰς θυγατέρας, ὅπως ἐπιδειξῶσιν εἰς αὐτὰς τὰ κειμήλια τῆς πατρίδος ὡς κειμήλια τοῦ ἰδίου οἴκου, τὰς στολὰς τοῦ ἀγῶνος ὡς τὸν ἀριστον τῶν κόσμων καὶ γαλουχούσας τὰ τέκνα διὰ τῆς ὑγιοῦς τροφῆς τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες μόναι δύνανται νὰ παρασκευάσωσι ψυχὰς εὐρώστους καὶ μεγάλας. Ἐκεῖ τέλος θὰ ἤθελον συμπληρουμένην τὴν ἑορτὴν ὑπὸ τοῦ θεάματος τοῦ ἀγήματος τῶν Ἑλλήνων μαχιμῶν, καταθειτόντων στέφανον θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς ἀναστάσεως καὶ μεστῶν μένους πολεμικοῦ, ἀνανεούντων ἐν τελείᾳ συναισθήσει τοῦ καθήκοντος ἐν μέσῳ τῶν εὐλογιῶν τῶν Πανελλήνων τὸν ἐθνικὸν ὄρκον τοῦ «Ἕλληνας στρατιώτου».

Καὶ τοιούτων ἐμφορούμενος χρηστῶν ἐλπίδων καὶ εἰς ταισὺς ἀνυψούμενος σκέψεις, ἐφανταζόμην ἄλλοτε τὴν πλατεῖαν τοῦ Ζαππείου μεταβαλλομένην εἰς ἱεράν Ἄλτιν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, εἰς ὃν ἐχρεωστοῦμεν τὴν μικρὰν γωνίαν ἐλευθέρας πατρίδος, ἐν ἣ ἐπὶ ἐνενήκοντα ὄλους καὶ ἓνα ἐνιαυτοὺς ἐξηκο-

λουθοῦμεν οἶονεὶ κατὰ τύπους ἐορτάζοντες τὴν ἔνδοξον ἡμέραν τῆς θεοσδότου ἀπολυτρώσεως.

Ὅποσον μεγαλοπρεπῆ θὰ ἦσαν, ἐφανταζόμεν, ἀληθῶς τὰ Ἐλευθέρια, τελούμενα ἐν ἐκείνῳ τῷ ἀναπεπταμένῳ χώρῳ ἐν μέσῳ τῶν ἀνδριάντων τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, ὧν ἡ γενναιότης καὶ αἱ θυσίαι ἐκληροδότηταν εἰς ἡμᾶς πατρίδα ἐλευθέραν. «Στήσατε, προσέθετον, τὰς ἡρωικὰς αὐτῶν μορφὰς ὑψηλὰ ἐδῶ νάντιμετωπίζωσι τὴν Ἀκρόπολιν ἐκείνην, ἀφ' ἧς ἐν τῇ Ἑλλάδι ταύτῃ τῆς Ἑλλάδος ἐλατρεύετό ποτε ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ τῆς σοφίας, ἡ θεὰ ἡ φυτεύουσα τὴν ἐλαίαν, τὴν συμβολίζουσαν τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ καὶ πάλλουσα τὸ δόρυ, ἡ Ἀθηνᾶ ἐκείνη, ἦν καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες τοῦ ἀγῶνος ἐξέλεξαν ὡς σύμβολον. Ἐδῶ, κάτω τῆς Ἀκροπόλεως ἐκείνης, ἐφ' ἣν ἀνεβίβασεν ἡ ἀρχαία θρησκεία τοὺς σεμνοτάτους τῶν θεῶν αὐτῆς, ἐφ' ἣν ὕψωσεν ἡ τέχνη τὰ θαυμασιώτατα τῶν καλλιστευμάτων τῆς ἀρχαίας σμίλης, ἦν περιίπτανται ἀκόμη αἱ σκιαί τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἴκτινοῦ καὶ τοῦ Φειδίου, ἐφ' ἧς ζῶσιν ἀκόμη καλλιμάρμαροι αἱ ἀναμνήσεις τῶν περσομάχων, ἰδρύσατε ἐν ὑπαίθρῳ τὸν ἀόρατον ναὸν τῆς πανελληνίου φιλοπατρίας μὲ δρατὰς γύρω γύρω τὰς λιθίνας εἰκόνας τῶν ἀγωνισθέντων καὶ πεσόντων ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Ἐδῶ, ἀπέναντι τῆς Ἀκροπόλεως ἐκείνης, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσθησαν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Γκούρας, ὁ Χορμόβας καὶ ὁ Φαβιέρος καὶ ὑπὲρ ἧς ἔπεσεν ὁ Καραϊσκάκης, ἀνεγείρατε ἀρρενωποὺς τοὺς ἀνδριάντας τῶν ὑπερμάχων αὐτῆς. Ὑψώσατε ἐδῶ χαλκοὺς τοὺς χαλυβδίνους τῆς νέας πατρίδος θαλασσομάχους, νὰ ριπίσῃ αὐτῶν τὴν ὄψιν τὴν θαλασσοχαρῆ ἢ φιλῆ ἀπέναντι ποντίας, νὰ περιφάλλῃ αὐτοὺς δι' ἄσμάτων περιπαθῶν τὸ γνῶριμον τῆς Σαλαμῖνος κῦμα. Καὶ ἀντὶ τῆς ἐκλιπούσης Ἀθηνᾶς, ἦν ἐφαντάζοντο οἱ ἀρχαῖοι περιπολήσασαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ σώσασαν τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ἐγκαθιδρύσατε ἐδῶ τοὺς μεγαλοεργοὺς ἡμιθέους τοὺς σώσαντας

τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ σιβαροῦ αὐτῶν βραχίονος ἀπὸ τῶν μυριάκις ἀλαριχωτέρων βαρβάρων, οἵτινες ἐπίεζον ἐπὶ τέσσαρας βαρυπότεμους αἰῶνας τὰ στήθη τὰ ἑλληνικά».

Καὶ ἐξηκολούθησα ἐπιμένων εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ τοιούτου τρόπου ἐκφράσεως τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους πρὸς τοὺς ἐλευθερωτὰς, εἰς τὸ τελεσφόρον τοιούτου ἑορτάσμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως καὶ ἐνθαρρύνων τοὺς ἀπεγνωσμένους, ἄγγελος ἀγαθῶν προσδοκιῶν ἐν πεποιθήσει πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, ἐνθαρρύνων διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ καλῶν, ἐνσταλάζων ἐνέσεις φιλοπατρίας, ἐξάπτων εἰς τὴν γενέτειραν μεγάλων ἀποτελεσμάτων ἐννοιαν τοῦ καθήκοντος οὐχὶ μόνον τοὺς ἐν τῇ πανελληνίῳ ταύτῃ πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ξενιτευμένους νοσταλγοὺς Ἑλληνας τοὺς μακρὰν τῆς πατρίδος.

«Τὸ ἔθνος, ἔλεγον εἰς τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ Καΐρου τὴν 25 Μαρτίου τοῦ 1909, τὸ ἔθνος δὲν ἔστησεν ἀκόμη τὸ δάσος τῶν ἀνδριάντων τῶν ἐλευθερωτῶν. Ἄλλ' οἱ ἀνδριάντες ἐκεῖνοι εἶνε ἤδη ἐστημένοι ἐν τῇ καρδίᾳ ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων. Εὐτυχῆς ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ἐμπνευσμένος ποιητῆς ἢ ἐνθους ἔθνικος ῥήτωρ θὰ κληθῆ νὰ ἐγκαινιάσῃ τὸ προσκύνημα ἐκεῖνο τῶν Πανελλήνων. Ὀλίγα ἔτη μᾶς χωρίζουσιν ἀπὸ τοῦ 1921. Μὲ τίνα τρόπον ὠραιότερον θὰ δυνηθῆ νὰ ἐορτάσῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἀμφιετηρίδα ἢ ἑλληνικὴ πατρίς ἢ ἀνοίγουσα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄλου τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τῆς ἐλευθερίας;

«Ἄς σκεφθῶμεν, προσέθετον, ὄλοι ἀπὸ τοῦδα, ὅτι πρέπει νὰ συντελέσωμεν ὄλοι εἰς τὸ νὰ ἐπιδειχθῆ κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἡ τιμὴ πρὸς τοὺς ἥρωας τοῦ 1821. Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ περιορισθῆ ἡ τιμὴ ἡμῶν εἰς λόγους μόνον καὶ μυρσίνας καὶ ἀνδριάντας. Ἄς φροντίσωμεν ὄλοι καὶ περὶ ἀνορθώσεως τῆς πεσοῦσης ἡμῶν πατρίδος. Δὲν φοβεῖσθε, ὅτι, ἂν δὲν φρονηματισθῶμεν, ἂν δὲν συνετισθῶμεν, ὅτι ἂν δὲν

ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν παρακμὴν, τὴν χλιδὴν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν δι' ἐθνικῆς ἐργασίας ἀκαταπονήτου, τοὺς λόγους δι' ἔργων, τὰ παράπονα διὰ τῆς ὑφ' ἐκάστου ἡμῶν ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος, θὰ εἶνε φόβος, μὴ, καὶ ἂν ἐγειρωμεν μεγαλοπρεπῆς τὸ πανελλήνιον ἥρωον, ἀλλὰ δὲν ἀναστήσωμεν ὀρθίαν καὶ τὴν γονατισμένην πατρίδα, θὰ εἶνε, λέγω, φόβος, μὴ, ὅταν θελήσωμεν νὰ εἰσέλθωμεν εὐλαβῶς εἰς τὴν στοάν ἐκείνην τῶν ἀγαλμάτων, κινηθῶσι καθ' ἡμῶν δίκην φασμάτων οἱ ἀνδριάντες καὶ ῥήξωσι πρὸς ἡμᾶς κραυγὴν στεντόρειον καταδίκης; Δὲν φοβεῖσθε μὴ ἀκούσητε τοὺς λίθους κραυγάζοντας μὲ λαλιὰν ἀνθρωπίνην Ἰτί ἐκάμετε τὴν πατρίδα, ἣν ἀνεστήσαμεν ἡμεῖς ἐκ τοῦ τάφου; Ποῦ εἶνε ἡ Ἰλλάς, ἣν σᾶς παρεδώκαμεν ἡμεῖς παρθένον, ὄπλοχαρῆ, ἐστεμμένην μὲ δροσερὰ τῆς νεοθαλοῦς ἐλευθερίας ἀνθη, κρατοῦσαν ἀνά χεῖρας τὴν μεγάλην Χάρταν τοῦ Ῥήγα; Δὲν εἶνε ἡ Ἑλλάς τῶν ὀνειρων τοῦ Θεσσαλοῦ πρωτομάρτυρος, δὲν εἶνε ἡ παρθένος Ἑλλάς τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν ἡρώων τοῦ 1821, ἡ ἀρρενωπὴ κόρη τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Μάνης, δὲν εἶνε ὄχι, ἡ Ἑλλάς ὑμῶν ἡ πρὸ τῆς ὥρας νωδὴ καὶ μὴ δυναμένη πλέον νὰ δάκνη, ἡ φέρουσα τὰς ρυτίδας γήρατος προώρου, ἡ Ἑλλάς, ἣτις ἔμαθε τοὺς ἀκκισμοὺς τῶν παρισινῶν λεωφόρων καὶ ἐλησμόνησε τὴν πρὸς τὰ τέκνα ὑποθήκην ἐκείνην τῆς Λακαίνης "Ἡ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς. Ἄ, ὄχι, ὄχι. Μὴ ἀφήσωμεν νὰ γείνωσι λίθοι καταδίκης τὰ μάρμαρα τῶν ἀγαλμάτων, μὴ δεχθῶμεν νὰ μεταβληθῶσιν οἱ ἀνδριάντες τῶν ἡρώων εἰς δαίμονας θρηνηφδίας καὶ κατάρας. Ὁρθοπατήσωμεν, ἀνορθωθῶμεν, συνετισθῶμεν. Ἄς γείνη σύμβολον ἡμῶν τὸ καθήκον, ἄς γείνη ἔμβλημα ἡμῶν ἡ ἐθνικὴ ἐργασία, ἄς εἴπωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς περὶ ἡμᾶς καὶ μακρὰν ἡμῶν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ὅλον τὴν μίαν λέξιν, ἣτις ὀφείλει νὰ ἐγκλείσῃ τὸ ὅλον πρόγραμμα τοῦ μέλλοντος, τὴν μεγάλην λέξιν τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος, τὸ Ἔργασθῶμεν.

« Ἡ ἐργασία καὶ τοῦ καθήκοντος ἡ ἐκπλήρωσις θὰ φέρωσι

τὴν ποθουμένην ἀνόρθωσιν, τὴν ἐθνικὴν εὐδαιμονίαν, ἣν πάντες ποθοῦμεν, ἀλλ' ὑπὲρ ἧς ὀλίγον ἐργαζόμεθα, τὴν ἀληθινὴν τοῦ γένους παλιγγενεσίαν. Τότε θὰ δυνάμεθα ὑπερηφάνως νὰ πανηγυρίζωμεν τὴν εἰκοστὴν πέμπτην Μαρτίου, τότε δικαιούμεθα νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἑκατοστὴν τῆς ἐθνεγερσίας ἀμφιστηρίδα οἱ ἀνδριάντες τῶν δημιουργῶν τῆς ἐλευθερίας δὲν θὰ ὑπάρξωσι δι' ἡμᾶς φάσματα ἀπειλῆς καὶ δαίμονες ἀρᾶς, ἀλλ' ἄγγελοι μειλίχιοι εὐλογίας, σκορπίζοντες ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μετ' εὐχαριστήσεως τὸ λίθινον αὐτῶν μεδίμαμα εἰς ἔθνος εὐτυχὲς καὶ ἠνώμενον καὶ θὰ κινήσωσι χαρμοσύνως τὴν χεῖρα τὴν μαρμαρίνην διὰ νὰ θέσωσι τὸν στέφανον τῆς δάφνης τὸν κοσμοῦντα τὴν νικηφόρον αὐτῶν κεφαλὴν ἐπὶ τοὺς ἀξίους στέφους κροτάφους καρποφόρων συντελεστῶν τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας».

Δὲν νομίζετε, ὅτι, ταῦτα λέγων τότε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου, ἐγενέμην ἄγγελος ἀγαθῶν, ὅτι οἶονεὶ προησθανόμην αὐτὴν ἐκείνην τὴν σκηνὴν, ἣτις διεδραματίσθη μετὰ τέσσαρα ἔτη σχεδὸν τὴν 21 Φεβρουαρίου 1913, ὅτ' ἐν μέσῳ τῆς φρενιτιδος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ καταλαβόντος τὰ πλήθη ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῶν Ἰωαννίνων οἱ πανηγυρισταὶ τῆς νίκης, διατρέχοντες τὴν ὁδὸν Σταδίου ἑξαλλοὶ, ἔκφρονες, ἀκράτητοι μετέδιδον τὰ εὐφρόσυνα ἐπινίκια καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ψυχρὸν ἀνδριάντα τοῦ Κολοκοτρώνη, φανταζόμενοι, ὅτι θὰ ἴδωσιν οἶονεὶ συμμέτοχον τῆς πανελληνίου χαρᾶς ὀρθούμενον ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ του ἵππου τὸν τουρκομάχον Γέρον τοῦ Μοριά;

Ἡ ψυχολογία τῆς ἡμέρας ἐκείνης δεικνύει καταφανέστατα τὴν ἀλληλεγγύην μεταξὺ τοῦ μεγάλου ἐλευθερωτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ τῶν πολέμων τοῦ 1912 καὶ 1913. Τὸ ἔθνος ἀνανήψαν καὶ πάλιν, φρονηματισθὲν, ἀναβαπτισθὲν εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ 1821, ἐμεγαλοῦργησε τὰς νέας νίκας. Ἡ 25 Μαρτίου συμβολίζει καθ' ὅλου ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὴν ἰδέαν τῆς ἐν ἐνότητι ἀδιασπαστῇ νίκῃ τοῦ αἰωνοβίου ἐλληνισμοῦ

κατὰ τῆς βαρβαρότητος. Εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀγωνιζομένου ἐπέστρεφον πάντοτε ὅμοιαι σκιαὶ τοῦ παρελθόντος καὶ προδιεγράφοντο δράματα τοῦ μέλλοντος. Οἱ νικηταὶ τοῦ Μαραθῶνος καὶ οἱ περσομάχοι τῆς Σαλαμῖνος ἐμάχοντο δραματιζόμενοι τοὺς ἥρωας τοῦ μύθου. Οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος εἶχον πρὸ αὐτῶν ὡς πρότυπον τὰς νίκας καὶ τὰς θυσίας τῶν περσικῶν πολέμων, οἱ τουρκομάχοι καὶ βουλγαρομάχοι τοῦ 1912 καὶ τοῦ 1913 ἀνεύρουν τὰ τρόπαια τοῦ 1821 καὶ καθιδρυσὸν τὸν στυλοβάτην, ἐφ' οὗ θὰ στήσῃ τὸ ἔθνος μεγαλεῖον τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης τῆς αὔριον. Ἐν ἡμέρᾳ οἷα ἡ σημερινὴ ἀνοίγονται φαεινὰ αἱ σελίδες τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀθανάτου, ἀκαταπτώτου ἀπὸ παροδικῶν κλυδώνων, ἀντλοῦντος νέας δυνάμεις καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν συμφορῶν. Τὸ 1821 ἐδίδαξε τὴν εὐρείαν ὁδὸν τοῦ μεγαλείου, καὶ, ποτίσαν μὲ αἷμα πυκνὸν ἡρώων, ἔδωκε νέαν βλάστην εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Πόλις μαραμμένους δαφνῶνας ἐκείνους, ἀφ' ὧν ἔδρεψαν τοὺς νέους αὐτῶν στεφάνους οἱ πορθηταὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, οἱ νικηταὶ τοῦ Λαχανᾶ καὶ τοῦ Κιλκίς, οἱ ἐλευθερωταὶ τῶν νήσων ὑπὸ τὰς πτυχὰς τῆς κυανολεύκου νικηφορούσης καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Προσδοκωμένου. Εἶπε δ' εἰς ἐκεῖνος, οὗ εἶχεν ἀνάγκην ἡ πατρίς, ὁ θριαμβευτῆς, οὗ πᾶσα νίκη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν, οὗ πᾶν ἔργον, οὗ πᾶς λόγος, οὗ πᾶν νεῦμα διαγράφει εἰς σύμπαν τὸ γένος τὰς ὑποθήκας τοῦ παρελθόντος, τὰς ἐντολὰς τῆς αὔριον, τὸ πρόγραμμα τοῦ μέλλοντος. Εἶπε τὸ πρόγραμμα τὸ συνοψιζόμενον εἰς αὐτὴν ἐκείνην τὴν λέξιν, ἣν ὁ βασιλεὺς ὡς στρατηλάτης ἐβροντοφώνησε τὸ πρῶτον ἀνὰ τὰς φάραγγας τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπὶ τῶν δειράδων τῆς Ἠπείρου καὶ μέχρι τῶν προθύρων τῆς Σόφιας ὡς σύνθημα τοῦ στρατευομένου λαοῦ του, Ἐμπρός, πάντοτε Ἐμπρός.